

Йозеф Біннебезель
*Кафедра вивчення неповносправності та танатопедагогіки,
Факультет педагогічних наук,
Університет Миколи Коперника,
м. Торунь*

Анна Яновіч
*Академія «Ігнатіанум»,
м. Краків
Хоспісний фонд,
м. Гданськ*

МІСЦЕ І РОЛЬ ВОЛОНТЕРІВ У ХОСПІСНІЙ ОПЦІІ¹

Волонтерство у хоспісах

Волонтери у хоспісному догляді займають дуже важливе місце. Присвячуючи цій роботі власний час, досвід, вміння і, перш за все, реалізуючи бажання допомагати іншим людям, вони стають вагомою підтримкою як для пацієнтів, так і для їхніх родин.

Згідно з визначенням, волонтерство – це безкоштовна, свідомо і безкорислива діяльність для інших, що виходить за межі родинно-дружньо-приятельських взаємин. У Рекомендаціях Ради Європи йдеться про те, що паліативно-хоспісний догляд є міждисциплінарною діяльністю, в якій беруть участь спеціалісти із різних сфер, найчастіше до команди входять лікарі, медсестри, інші працівники охорони здоров'я. Волонтери також є важливою складовою команди. Вони не повинні підмінювати професійних працівників, натомість мають мати власні важливі у процесі догляду вміння. Що це означає на практиці?

¹ Матеріал створено на основі авторських текстів, опублікованих раніше: P. Krakowiak, A. Modlińska, W. J. Binnebesel. *Podręcznik koordynatora wolontariatu hospicyjnego*, 2008; P. Krakowiak, W. J. Binnebesel, A. Janowicz. *Edukacyjne aspekty opieki paliatywno-hospicyjnej*, 2010; P. Krakowiak, A. Paczkowska. *Włączanie skazanych do wolontariatu opieki paliatywno-hospicyjnej na świecie i w Polsce: dobre praktyki współpracy systemu penitencjarnego ze środowiskiem opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce*, 2014; W. J. Binnebesel, P. Krakowiak, A. Paczkowska. *Ku tanatopedagogice – krok czwarty*, 2009; P. Krakowiak, A. Janowicz. *Wolontariat jako wsparcie opieki długoterminowej*, 2011; P. Krakowiak, A. Modlińska. *Podręcznik wolontariusza hospicyjnego*, 2008; W. J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak. *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*, 2009.

Як і у випадку інших видів волонтерства, кожен, хто приходить до паліативно-хоспісного центру, може стати волонтером. Вид та спосіб допомоги будуть залежати від таких чинників, як вік, мотивація, емоційний та духовний стан, кількість часу, що людина готова присвятити роботі в установі зі своїми підопічними. У хоспісі після проходження спеціального навчання волонтери можуть долучитися до безпосередньої допомоги хворим, організовувати благодійні акції, тематичні зустрічі або допомагати в адміністративній роботі.

Волонтерство у догляді за хворими

Найважливішим завданням паліативно-хоспісних команд є догляд за важкохворими дорослими та дітьми у стаціонарі та в домашніх умовах. У цих завданнях їм допомагають волонтери, підготовлені відповідним чином. Щоб стати волонтером у сфері паліативного догляду за хворими, потрібно пройти процес відбору з участю координатора волонтерів та психолога, а також теоретичний та практичний курс хоспісного волонтерства². Після цього очікується, що волонтери будуть безпосередньо допомагати хворим та їхнім близьким у тісній співпраці з членами команди. До їхніх основних завдань можуть входити допомога медсестрам та опікунам, супровід хворого та його сім'ї, допомога у побуті. Як правило, волонтерське служіння починається зі стаціонару лікарні або відділення паліативного догляду, і лише досвідчені та надійні волонтери стають членами команд домашнього хоспісного догляду.

Організацією роботи волонтерів займається координатор волонтерства. Його робота часто залишається недооціненою, незважаючи на те, що вона охоплює широкий спектр менеджерських завдань. Координатор відповідає за відбір волонтерів (цей процес має багато складових), їхню підготовку, залучення до команди, мотивування, організацію роботи, вирішення поточних проблемних ситуацій. Для досягнення результативності у всіх цих діях необхідно володіти переліком знань, вмінь та навичок, котрі допомагають налагодити роботу волонтерів у хоспісному догляді.

Досвід польського проекту розвитку волонтерства «Люблю допомагати» показав його важливу роль у багатьох немедичних аспектах догляду. Навчання координаторів хоспісного волонтерства, проведене у багатьох паліативно-хоспісних осередках, значно покращило якість управління волонтерством у Польщі³. Однак визнання ключової ролі координатора у вмілому

² A. Modlińska. Wolontariat medyczny // W. P. Krakowiak, A. Modlińska, J. Binnebesel (eds.). *Podręcznik koordynatora wolontariatu*. Gdańsk: FH 2008.

³ P. Krakowiak, A. Janowicz. *Lubię pomagać. Program rozwoju wolontariatu hospicyjnego 2007–2010*. Gdańsk: Fundacja Lubię Pomagać 2010.

поєднанні професійних дій та активності волонтерів досі залишається викликом для сфери паліативного догляду.

Також варто згадати про волонтерство фахівців з медичною освітою, на яке зголошуються працівники медичної сфери після виходу на пенсію або у рамках допомоги у вільний від роботи час. Перевагою цієї групи волонтерів є професійний досвід та вміння надавати медичну допомогу у важких ситуаціях, котрі часто мають місце у догляді за паліативними пацієнтами. Натомість основним недоліком, особливо у випадку осіб пенсійного віку, часто стає перенесення звичок з попереднього місця роботи до команди за відсутності досвіду у паліативно-хоспісному догляді. Варто відзначити, що гуманістична або християнська мотивація дуже допомагають долати ці перешкоди та служити хворим. Такі волонтери можуть виконувати не лише обов'язки, наближені до власної професії, але й інші завдання, визначені координатором волонтерства. Такі волонтери стають цінною підтримкою для команди, а також можуть допомагати в адаптації іншим волонтерам-медикам. У багатьох осередках стаціонарного та домашнього паліативного догляду участь саме цієї групи волонтерів відіграє велику роль.

Щоб командний паліативно-хоспісний догляд міг ефективно допомагати хворим та їхнім близьким, потрібна широка соціальна підтримка та матеріально-фінансове забезпечення. Саме координатори волонтерства інвестують багато часу, енергії та винахідливості у залучення місцевих громад, співпрацю з неурядовими організаціями та релігійними осередками для забезпечення ними підтримки закладів паліативно-хоспісної опіки.

У рамках немедичної діяльності виділяють наступні види волонтерства: акційне, у якому можуть брати участь неповнолітні особи і дорослі (підготовка та проведення благодійних акцій для закладу), адміністративне (робота в офісі, впорядкування документації, координація дій між різними учасниками процесу волонтерства), освітнє (підготовка і проведення просвітницьких заходів у школах, парафіях, серед місцевих громад). Також існує волонтерство вчителів та вихователів, які виконують роль шкільних координаторів волонтерських гуртків, що тісно співпрацюють з координаторами хоспісного волонтерства та іншими фахівцями закладу паліативної опіки.

Волонтерство дітей та молоді

Багато паліативно-хоспісних установ мають багаторічний позитивний досвід співпраці зі школами. Така співпраця могла розпочинатися по-різному: інколи через допомогу знайомим з боку вчителів чи учнів; часом сама школа виступала з ініціативою певних соціальних проектів; утім, найчастіше це була ініціатива хоспісної команди, в якій школи були запрошені до участі у благодійних акціях або інших освітніх заходах.

Освітня діяльність є необхідним елементом хоспісної місії, без неї хоспіс був би одним з багатьох медичних закладів. Координатор волонтерства повинен пам'ятати, що співпраця зі школами – це не лише шанс знайти волонтерів, але також і спосіб реалізації освітньої та виховної місії. Підставою для початку співпраці є представлення привабливої для школи пропозиції волонтерства. Перша її фаза повинна відбуватися в стінах школи, щоб дирекція, педагогічний колектив і батьківські ради могли поточно оцінювати перші її результати. З цією метою потрібно організувати зустріч (вступне заняття), скеровану до дирекції і педагогічного колективу, в якій варто зробити особливий акцент на діяльності хоспіса і цілях співпраці з цією школою. Після «першого входу в життя школи» потрібно знайти шкільного вчителя-координатора. Координування всередині школи є необхідною умовою доброї комунікації між учнями, координатором волонтерства та хоспісним закладом. Шкільний координатор повинен мати достатньо часу, який би дозволяв йому брати участь в інформаційно-організаційних зустрічах, що стосуються волонтерства і організуються кілька разів на рік для шкільних координаторів.

Хоспісне волонтерство має що запропонувати не лише студентам медичних закладів чи іншим молодим людям, старшим 18-ти років, але й учням кожного з навчальних рівнів, навіть дітям з початкової школи та дитсадків. Важливо розуміти, що існує багато видів волонтерства, які покликані створювати передумови та давати можливості для емоційного та соціального розвитку.

Для школярів старших класів та коледжів допомога в хоспісі створює можливість професійної орієнтації, особливо особам, які в майбутньому планують пов'язати своє навчання і роботу з допомогою іншим людям. Таким чином, це допомагає старшокласникам прийняти виваженіше рішення про майбутню професію. Особливо актуальним є залучення до такої роботи молоді, яка не активна поза школою, не може похвалитися досягненнями у навчанні, спорті чи інших видах діяльності. Хоспісне волонтерство може бути результативним інструментом соціалізації і комунікації проблемної та «важкої» молоді. Доказом величезного потенціалу волонтерства є приклади плідної співпраці з молоддю з професійних училищ, якій рідко довіряють і запрошують до соціальних ініціатив. Завдяки конкретній допомозі іншій людині можна відчувати себе потрібним, а довіра, яку проявляє хоспісна команда, здатна впливати на глибокі зміни у поведінці і становленні учнів групи ризику чи навіть умовно засуджених⁴.

⁴ A. Janowicz, J. Kaczkowski. «Trudni» uczniowie w wolontariacie // W. J. Binnebesel, A. Janowicz, P. Krakowiak. *Jak rozmawiać z uczniami o końcu życia i wolontariacie hospicyjnym*. Gdańsk: FH 2009.

Хоспісне волонтерство – це спосіб активізації молоді. Енергія молодих людей, використана в добрий спосіб, дуже корисна у благодійних акціях та інших хоспісних заходах, не пов'язаних безпосередньо з доглядом за хворими. Втім, це також дає можливість відбору кандидатів до медичного волонтерства. Кожна зустріч у паліативно-хоспісному осередку є можливістю танатопедагогіки – навчання як через інформацію про хоспісний догляд, так і під час зустрічей з працівниками і волонтерами, які доглядають за хворими. Реальність і драматичність життя, яке можна споглядати у паліативно-хоспісному догляді, промовистіші за будь-який приклад.

Широкими є можливості співпраці з дітьми і вчителями із початкових шкіл. У цій групі креативність дітей та залученість вихователів проявляється нескінченними формами творчої підтримки (святкові листівки, прикраси на столи, м'які іграшки та ін.), а також виступами дітей із вертепом, театральними виставами і різними музичними дійствами. Зокрема, у стаціонарній паліативно-хоспісній опіці це може бути вагомою підтримкою для важких хворих і хоспісних команд, а для дітей – важливим уроком поваги до старших і важкохворих осіб. Іграшки і листівки, зроблені учнями і принесені додому членами хоспісної команди, також є великою радістю для сімей паліативних хворих. Однак слід підкреслити, що безпосередній візит дитини ні за яких обставин не може відбутися без відповідної підготовки учня. Слід ретельно зважити, чи є сенс у безпосередніх відвідинах дитиною прикованої до ліжка хворої людини, що помирає. Однак підготовка вистав, виготовлення іграшок тощо разом із відповідною освітньо-виховною програмою може бути не лише починком до майбутнього безпосереднього волонтерського служіння у сфері паліативної опіки, але й становитиме важливий елемент виховного процесу молоді людини.

Групою, яку можна залучати до хоспісного волонтерства, є учні початкових шкіл і діти з дитсадків. Їхня залученість у хоспісне волонтерство пов'язана із розмовами на тему паліативної опіки у формі, яка відповідає їхньому способу сприйняття і віку. Благодійна акція для конкретної особи в хоспісі чи участь у збірці Поля Надії шляхом роздавання квітів своїм батькам може бути правдиво «волонтерським дитсадком» допомоги особам, які почувуються погано. Тут в особливий спосіб треба брати до уваги специфіку малої дитини. Залучення наймолодших волонтерів ніколи не повинно бути пов'язане із безпосереднім контактом з людиною, що помирає. Через участь у акціях, що рекламують хоспісні ідеї, дитина повинна розуміти їхній зміст і одночасно бачити ефект від своїх дій. Активність у такому розумінні має бути підготована вчителем через попередні виховні заняття, які мають на меті представити дітям саму ідею хоспісної опіки, питання старості, терпіння, а також смерті. Всі ці дії повинні звертати увагу на особливості сприйняття

та емоційні можливості дітей так, щоб, з одного боку, представити дитині саму ідею, а з іншого – не налякати і не довести до переживання негативних емоцій. Така активність, крім згаданих вище питань, повинна також вказувати характер конкретних дій, які виконують діти.

Отже, хоспісне волонтерство – це освітній шанс для кожної вікової групи. Це спосіб соціалізації дітей та молоді, а також спосіб навчити правдивої турботи про старших людей, хворих і неповносправних через допомогу, яку надають їм в установі для догляду за ними. Саме перебування у просторі цього виміру життя, та навіть промовляння слова «хоспіс» вже є танатопедагогічною діяльністю.

Студентське волонтерство

Великим потенціалом енергії, навичок і бажання допомагати характеризуються особи у віці 18-25 років, студенти. Волонтерська діяльність відрізняється від студентської чи професійної практики, яку проходять в багатьох паліативно-хоспісних закладах згідно з договорами між вищими навчальними закладами або школами. Це місце для відбору і заохочення студентів до продовження здобуття досвіду в рамках хоспісного волонтерства. Студенти, що вивчають медицину, медсестринство, психологію, педагогіку чи соціальну опіку, які найчастіше є практикантами, – це найбільш бажана група в безпосередньому волонтерстві. Варто шукати способи мотивування студентів до волонтерської роботи не в рамках практики, у співпраці з керівництвом конкретних навчальних закладів, а також встановлювати контакти не лише зі студентами, які шукають професійну практику, а й з навчальними закладами, які знаходяться поруч. Це можуть бути близькі контакти з представниками навчального закладу або посередні через волонтерів, які в ньому навчаються. Добрим способом розпочати співпрацю є зустріч зі студентським самоврядуванням або з науковими осередками, які часто в рамках своїх занять пропонують допомогу неурядовим організаціям і волонтерство.

Волонтерство дорослих і старших осіб

Хоспіси опікуються сім'ями хворих, але їхнім завданням є також супроводжувати їх у період жалоби після смерті пацієнта. Особливою групою в паліативно-хоспісних закладах є близькі померлих осіб, які приходять, щоб шляхом волонтерської діяльності сплатити «борг вдячності» за догляд. Це кандидати до немедичного волонтерства, але також до безпосередньої праці з хворими. Поважаючи їхні прагнення, добрим звичаєм і хоспісною традицією є, перед тим, як вислати їх до хворих, перевірити їхню мотивацію і дозволити

діяти в безпосередньому волонтерстві лише після того, як вони пережили власну жалобу. У цьому випадку важливим є висновок психолога, який замість безпосередньої допомоги може спочатку заохотити до немедичного волонтерства. Якщо бажання допомагати після втрати є прихованою потребою допомогти собі, слід запропонувати участь у групі взаємодопомоги в жалобі або індивідуальну психологічну допомогу. З досвіду паліативно-хоспісних закладів у Великій Британії впливає, що велика група волонтерів – це вдови і вдівці. Жінки реалізуються в основному в безпосередньому волонтерстві, а також у адміністративній і благодійній роботі. Чоловіки найчастіше стають волонтерами «технічних служб» у ролі водіїв – жертвуючи свій час і автомобілі для домашніх відвідин, на які возять медсестер і волонтерів. Також є бажання працювати в саду і на інших допоміжних роботах. Є добрі приклади волонтерства старших осіб в англосаксонських країнах. Завдяки своїм знанням та життєвому досвіду вони роблять цінний внесок у роботу команди, одночасно беручи щось для себе з ентузіазму молодих волонтерів. Однак, перш за все, як у випадку будь-якої активності, старші особи завдяки волонтерській роботі у хоспісах почуваються потрібними. У хоспісному волонтерстві є багато можливостей самореалізації для сеньйорів. Вони можуть брати участь як у безпосередньому догляді за важкохворими, так і в багатьох діяльностях немедичного волонтерства. Нагодою долучитися до волонтерської діяльності у хоспісі є різного роду акції, присвячені закладу. Дуже цінними є знання та досвід осіб, які перед тим працювали за різними професіями, а тепер, маючи вільний час, діляться своїми навичками. Волонтерам у віці 60+ можна доручити завдання, яких не можуть або не повинні самостійно виконувати молодші волонтери. Старші особи також стають у нагоді в різного роду адміністративно-офісних роботах. «Молодші пенсіонери» можуть допомогти збирати дарунки і кошти, використовуючи свої професійні контакти, а також шукаючи нові. Крім цього, є багато інших занять, які можуть виконувати сеньйори у рамках немедичного волонтерства, наприклад, вести бібліотеку для пацієнтів, організувати хоспісну кав'ярню, допомагати у догляді за садком, робити покупки для пацієнтів домашнього догляду чи організувати екскурсії для хворих і їхніх сімей. У всіх цих видах діяльності важливим є те, щоб заняття, які виконують волонтери-сеньйори, зрештою, як і всі інші волонтери, були з ними погоджені і пристосовані до їхніх бажань та можливостей.

Волонтерство соціально дезадаптованих осіб

Коли говоримо про шкільне волонтерство, то зазвичай думаємо про дітей і молодь зі шкіл, про яких кажуть «добрі». Це молодь, яка непогано вчиться

і знаходить час на те, щоб із класом в рамках акції або індивідуально долучатися до хоспісного волонтерства чи волонтерства у інших установах. Стереотип хоспісного волонтера – це, як правило, активний учень ліцею, чуйний і відкритий, готовий допомагати іншим. Рідко до соціального образу волонтера пасують учні з Добровільного корпусу праці чи шкіл, які зазвичай називають «професійними». Частіше за все це молодь зі специфічною чуйністю і виглядом, яка відрізняється від молоді з ліцеїв чи престижних технічних шкіл. Частина цієї групи зазвичай вже встигла увійти в конфлікт із законом, вживає наркотики й інші психотропні речовини, відносно легко долучається до багатьох субкультур. Зовнішньо ці учні найчастіше бувають «товстошкірі», їм бракує витонченості, інколи культури, а суспільство бачить їх далекими від ідеалу. Це відчуття знайоме вчителям і катехитам, які стають перед групою з 20-30 переважно коротко стрижених молодих людей, які вже на перший погляд справляють враження таких, що не цікавляться навчанням та дисципліною, не кажучи про бажання соціальної активності та волонтерства. При першому контакті весь зовнішній вигляд цих молодих людей може повідомляти: «Ми нічого не хочемо, ти для нас чужий», або «Ми знаємо, що ти сприймаєш нас гіршими за себе, ти нас знецінюєш, і в нас немає жодних шансів». Як до них достукатися? Чи залучення їх до хоспісного волонтерства взагалі має якийсь сенс? Як їм це запропонувати і як заохотити до співпраці? Варто дати собі відповідь на такі запитання перед заняттями на тему хоспіса і волонтерства, щоб уникнути неприємних несподіванок, а також для того, щоб краще пізнати осіб, яких прагнемо зацікавити і переконати приєднатися до хоспісного волонтерства.

Учні з груп підвищеного ризику найчастіше потрапляють у конфлікт із законом, вживаючи наркотики. До такого виду стимуляторів звичайно вдаються чутливі учні, які не можуть впоратися з емоційним холодом своїх домівок та мають особливо порушені стосунки з одним або й з обома батьками. Відвідування так званої «поганої» школи робить так, що деякі учні відчують себе на узбіччі освіти і суспільства, не маючи шансів на життєвий успіх. Прагнуть, щоб ними цікавились, і хочуть звернути на себе увагу негативною поведінкою і балансуванням на межі закону. Вони тверді й недоступні лише зовні, але після ближчого знайомства з ними виявляється, що вони не наважуються проявляти почуття, тому що бояться бути зраними. Думують, що бути чутливим – це вияв слабкості, і, водночас, будучи чутливими, потребують наркотиків, щоб вижити в недружньому середовищі і забезпечити себе сильними емоціями. Потреба у цих емоціях найчастіше пов'язана із відчуттям розгубленості, беззмістовності і відсутності перспектив у їхньому житті. Вправне введення до волонтерства може допомогти цій молоді задовольнити потреби, що не можуть бути до кінця реалізовані в сімейному і шкільному

середовищі. Першим етапом волонтерства може бути участь в акціях паліативно-хоспісного закладу – роздавання флаєрів, розклеювання плакатів, допомога на благодійних заходах, інформування суспільства про існування хоспісного закладу.

Другим етапом, з огляду на чоловічу специфіку групи, може бути «технічне волонтерство» (ремонт обладнання, підтримка технічного стану автомобіля, робота водіями). Такого типу заняття дають учням відчуття, що в чомусь вони є фахівцями, на щось здатні, одночасно формуючи в них відчуття відповідальності за техніку, автомобіль, хоспісні ліжка і обладнання, яким користуються пацієнти. Вживання легких наркотиків демотивує учнів і чинить так, що вони не мають відчуття відповідальності, вважають, що все є відносне, неважливе, беззмістовне. Виконання ролі водія хоспісу і постійна співпраця з дорослими і відповідальними членами хоспісного колективу вчить принаймні пунктуальності. Такі учні в хоспісі швидко розуміють, що навіть маленьке запізнення може бути причиною серйозних проблем і навіть смерті. Вчать відповідальності і розуміють, що завдяки своїм завданням є важливою частиною колективу.

Останнім етапом волонтерства для молодих осіб із професійних навчальних закладів може бути волонтерство, пов'язане з безпосереднім доглядом за хворими. Ці учні, після ретельного відбору і спеціальної підготовки, маючи контакт з хворими, знову вчать відчувати емоції. Починають проявляти почуття, усвідомлюють, що так зване «правдиве життя» дає більше реальних емоцій, ніж штучна стимуляція наркотиками. Деякі з них в рамках хоспісного волонтерства можуть також відбувати покарання обмеженням волі, яке найчастіше пов'язане із їх участю у дрібних справах із наркотичною злочинністю та іншою антисоціальною поведінкою.

Робота серед волонтерів, які ризикують бути відкинутими на узбіччя суспільства, однозначно не є легкою, буває стресовою, але якщо цілий колектив буде далекоглядним і терпеливим, може принести безцінні результати. Звичайно, введення молодих людей із професійних шкіл у волонтерську діяльність може здаватися більш ризикованим, ніж молоді з так званих «добрих домів», яка вчиться в ліцеях. Однак, якщо все вдасться, це може бути більш ефективним, ніж волонтерство учнів із загальних шкіл, які часто допомагають, маючи прагматичну мету підвищити оцінку з поведінки або отримати додаткові бали, щоб вступити до омріяного університету. Для учнів із кращих шкіл волонтерство часто є одним із позаурочних обов'язків. Також вони після початкового запалу можуть суб'єктивно почуватися занадто вразливими у важких ситуаціях, з якими зіткнуться. Волонтери з менш авторитетних шкіл завдяки отриманій відповідальності можуть віднайти відчуття власної цінності, потрібності, сенсу і мети життя, якої можна досягнути.

Відбір волонтерів із неблагополучних та неprestижних груп є складнішим, але якщо знайти до такої групи підхід та сформувати довірливі стосунки, вони можуть бути опорою колективу, не шкодуючи часу на допомогу. Часто про волонтерський центр кажуть: це мій другий дім. Завдяки своїй активності координатор може не лише отримати нових волонтерів, а й допомогти молодим людям віднайти сенс і мету в житті.

Волонтерство ув'язнених у місцях позбавлення волі

Рада Європи у своїх документах рекомендує ресоціалізувати засуджених, використовуючи різного роду соціальну активність, одночасно даючи їм можливість здобути професію і нові вміння. Проводяться різні спроби залучити засуджених до соціальної роботи в рамках ресоціалізаційних проектів. Деякі з цих програм перенесено до Польщі, вони стосуються в основному освіти засуджених, а також залучення їх до культурної і суспільно-корисної діяльності. Разом із європейськими соціальними проектами у Польщі з'явилися проекти, які залучають підготованих в'язнів до допомоги суспільству. Це відповідає новим методам ресоціалізації відчужених осіб, запропонованим у рамках напіввідкритих і відкритих місць позбавлення волі. Паліативно-хоспісний догляд уже присутній в місцях позбавлення волі у вигляді опіки над засудженими із довгими вироками і участі в'язнів як волонтерів у в'язничних хоспісах, в основному у Сполучених Штатах. Проекти, які реалізуються в Польщі, дають надію, що, окрім паліативно-хоспісної опіки засуджених, волонтерська робота в'язнів у паліативно-хоспісних закладах також стане не лише оригінальним винятком, а й реальним способом допомоги, і, одночасно, успішним способом ресоціалізації. Волонтерство засуджених, які перебувають у пенітенціарних закладах, є офіційною формою діяльності в'язнів, що допомагають як волонтери у підготованих до такого виду співпраці паліативно-хоспісних закладах. Вони працюють на кухні, на видачі страв, що не пов'язано з постійним контактом із хворими. Деякі волонтери із місць позбавлення волі після того, як пройшли навчання для медичних волонтерів, розпочали роботу у колективі паліативно-хоспісного догляду. Їхнім завданням є допомагати медсестрам, в основному під час годування хворих, а також під час маніпуляцій, пов'язаних з особистою гігієною і в щоденному житті у хоспісі. Волонтерське служіння в паліативно-хоспісних закладах позитивно впливає на процес ресоціалізації, а контакт із членами колективу, хворими і їхніми сім'ями є нагодою змінити поведінку і знайти радість у добрих вчинках і служінні іншим. Проект під назвою «Хоспісне волонтерство як засіб навчання прийняттю та толерантності», ініційований гданським хоспісом у 2008 році, виявився успішним і дав шанс особам,

які покидають пенітенціарні заклади. Незважаючи на те, що офіційно цей проект закінчився, співпраця між паліативно-хоспісними закладами і місцями позбавлення волі триває, що є найкращим підтвердженням того, що волонтерство соціально вилучених осіб може дати довготривалі результати кожній зі сторін. Важливо, щоб до групи осіб, які безпосередньо допомагають пацієнтам, були скеровані відповідні засуджені, для яких така довіра є умовою їхньої гарної праці. З огляду на це процес перевірки добровольців для допомоги в хоспісному волонтерстві вимагає великої уваги і відповідальності.

Першу, основну перевірку учасників проекту проводить вихователь цієї особи у пенітенціарному закладі. Наступні процеси перевірки відбуваються у хоспісі під час навчання і практик кандидатів у волонтерство – в'язнів.

Волонтером може стати засуджений, який: виявив добровільне бажання долучитися до волонтерства; відбуває останній рік покарання позбавлення волі; брав участь у терапії, доступній у в'язниці; показав прогрес у соціальному аспекті; не має вироків за сексуальні злочини і вбивство; не є членом організованої злочинної групи; не є членом в'язничної субкультури; протягом останнього року не мав дисциплінарних покарань; здатний контролювати емоції; пройшов процес перевірки із позитивним результатом.

За час дії проекту «Хоспісне волонтерство», про який ми згадували вище, 313 осіб взяло участь у заняттях для в'язнів – кандидатів до хоспісного волонтерства. Під час анкетування 89% з цих осіб повідомили про бажання стати волонтером у хоспісі, натомість 11% - відмовилися. Здебільшого у відмові від участі у волонтерстві в'язні зазначали, що мають «слабку психіку» і не готові до стосунків з хворими людьми. Серед основних мотивів участі називали: бажання допомагати іншим, здобуття нової, корисної у житті на волі кваліфікації, духовні зміни, спокутування власної провини, особистий досвід (наприклад, важка хвороба когось з членів родини), поява сенсу у житті, самоствердження та доведення власної цінності собі та іншим.

Існує велика кількість позитивних аспектів реалізації програми волонтерства серед засуджених. Для хоспісу це, між іншим, значне полегшення роботи штатних працівників, адже волонтери-в'язні асистують їм у щоденних завданнях. Величезне значення має також подолання ізоляції та однамітності життя підопічних хоспісу. Така можливість створює безпосередній контакт з іншою особою, у цьому випадку із волонтером-засудженим, який має достатньо часу. Важливим також є подолання негативних стереотипів і упереджень щодо осіб, позбавлених волі, серед хоспісної спільноти. Програма містить в собі також цілу гаму ресоціалізаційних можливостей для в'язнів, сприяє обмеженню середовищної ізоляції осіб, які підлягають соціальному виключенню, створює можливість прийняття з боку інших людей.

Колективна робота позитивно впливає на покращення і формування між-особистісних стосунків і відкритості засуджених, сприяє набуттю навичок співжиття у спільноті завдяки безпосереднім контактам із різними особами на волі. Неперебільшене значення має також демонстрація можливості допомагати іншим, формування відчуття відповідальності за іншу людину і розвиток співчуття до неї і її потреб.

Учасники проекту також поглиблюють свої знання про хоспісну діяльність, роблячи свої уявлення про неї реальними. Як досвід волонтерства засуджених у пенітенціарних установах у США і в Західній Європі, так і добра практика залучення вибраних і належно підготованих в'язнів до колективів стаціонарної паліативно-хоспісної опіки за межами пенітенціарних закладів у Польщі вказують на новий простір ресоціалізації, який є також відповіддю на важливі проблеми суспільства, що старіє.

Координація волонтерства

Щоб волонтерство для хронічно хворих вдома або в закладах могло виконувати своє завдання, має бути забезпечено кілька важливих умов.

Першою, основною умовою є належна організація і координація волонтерства. Загалом, першим кроком повинен бути вибір координатора. Відповідно навчена особа, найкраще соціальний працівник, психолог або медсестра, позбувається своїх попередніх завдань для координації волонтерських дій на користь закладу або поєднує професійні завдання із піклуванням про добровольців. Координатор діє на користь волонтерів і є їхнім адвокатом, тісно співпрацює із керівництвом закладу і з колективом. Координатор проводить відбір кандидатів у волонтери, навчає їх і вводить у щоденну роботу колективу. Він дбає про постійне виховання волонтерів, підтримує, мотивує, а також координує і наглядає за їхніми діями. Щоб успішно управляти волонтерами, він мусить залишатися у постійній співпраці зі всіма членами опікунського колективу. Отже, робота координатора вимагає відповідних знань і навичок. До них належать, зокрема, здатність до успішної комунікації і створення позитивних міжлюдських стосунків, міжособистісні навички, еластична особистість і лідерські здібності. Це також емпатія, спрямованість на знання, терпеливість, ентузіазм і активність, відкритість до нового досвіду і до інших людей, а також почуття гумору.

Перед тим, як координатор почне відбір волонтерів, весь колектив повинен подумати, у яких заняттях будуть допомагати волонтери і скільки потрібно осіб. З цим пов'язане також визначення того, коли і де волонтери будуть виконувати свої завдання. Завдяки визначенню потреб установи у цій сфері можна буде пізніше добре підготувати волонтерів і належно покерувати

їхньою роботою. Поширеною помилкою є запрошення волонтерів до закладу без попереднього визначення їхніх завдань. Швидкий пошук заняття для них дратує обидві сторони. Волонтери перешкоджають колективу і самі знеохочуються допомагати.

Перед початком відбору варто продумати, до кого буде спрямоване запрошення до волонтерства. Чи це мають бути студенти, чи особи на пенсії, чи це не має значення? Чи вони повинні мати якісь конкретні навички, освіти? Маючи визначений «профіль» волонтера, легше запланувати результативний відбір. Група, з якою можна найшвидше встановити контакт через школи, є гімназійна молодь, яка має у системі оцінювання бали за участь у волонтерській діяльності. Хоча це група, яка найбільш прагне діяти, та, як правило, це короткотермінова активність. Вищою стабільністю характеризуються молоді волонтери із середніх шкіл і вищих навчальних закладів. Особливо ті з них, які навчаються на напрямках допомагаючих професій (наприклад, медицина, медсестринство і інші медичні професії, психологія, педагогіка, соціальна робота, теологія тощо), можуть бути впродовж тривалішого часу залучені до опікунського волонтерства, здобуваючи при цьому безцінний досвід. Найбільш свідомою і активною групою волонтерів є дорослі і старші особи, активність яких часто називають «волонтерство 50+». Здобути їх буває складніше з огляду на стереотип про волонтерів як лише про молодих людей, але якщо вдалося дістатися до цієї групи і запропонувати їм навчання і приєднання до опікунського колективу, багато осіб вирішує долучитися. З досвіду багатьох опікунських закладів у Польщі і за кордоном випливає, що волонтери з групи дорослих і старших осіб є найбільш надійною силою добровільної допомоги. Вони є «хребтом» команди волонтерів і з цієї групи можна вибрати координатора волонтерства або його помічників, якщо він є офіційним працівником установи. Варто також використати міжнародний досвід, пов'язаний із волонтерством дорослих і старших осіб. Проекти Європейського Союзу також дозволяють брати цю групу волонтерів, що може бути додатковою мотивацією і заохоченням до добровільної активності в установі.

Важливим елементом співпраці із волонтерами є їхня належна підготовка. Залежно від специфіки закладу і завдань, які були передбачені для волонтерів, має бути заплановане відповідне навчання і практика. Перед тим варто провести розмову з кандидатами у волонтери або анкету, яка дозволить ознайомитися з їхньою мотивацією і очікуваннями. Завдяки такій підготовці волонтери будуть допомогою для колективу і підтримкою для підопічних. Вони повинні знати, з якими ситуаціями можуть зіткнутися, як у них діяти, як виконувати обов'язки. Знання того, як займатися пацієнтом, як з ним розмовляти, у яких діях допомагати персоналу, допоможуть їм стати цінною

частиною колективу, яка знає свої права і обов'язки. Допомогти у навчанні можуть як підручники для волонтерства довготермінової опіки, підготовані спеціально для них, так і численні публікації, які стосуються волонтерства у сфері охорони здоров'я, соціальної допомоги чи волонтерства, яке рекламує у рамках діяльності, що фінансується Європейським Союзом.

Завданням координатора, а також умовою хорошої співпраці волонтерів із колективом є також правильне введення їх до закладу – представлення закладу, демонстрація, що в ньому відбувається, представлення навичок і повноважень членів колективу, а також знайомство з іншими волонтерами та персоналом. Це дозволить уникнути непорозумінь і дасть волонтерам почуття безпеки. Тим більше, що на початку волонтери можуть мати багато запитань і сумнівів, забираючи час персоналу. На цьому етапі варто його присвятити підтримці волонтерів, які після того, як наберуться досвіду, стануть цінними помічниками. Тому основою успіху волонтерського проекту в установах допомоги, де до цього часу не було таких ініціатив, є вибір відповідної особи на роль координатора й інвестиція у відповідне навчання для нього. Встановлена традиція волонтерства у закладах охорони здоров'я і соціальної допомоги на Заході передбачає спеціальну післядипломну освіту і підручники для менеджерів волонтерства⁵.

Поняття постійної співпраці з волонтером вимагає визначення обсягу його обов'язків і місця в колективі. Необхідним є встановлення часових рамок. Як вдома, так і у закладі потрібно спільно визначити, в які години буде потрібна допомога і скільки волонтерів може її надавати у той самий час. Отже, роль координатора не закінчується тоді, коли закінчується навчання. Одним з найважливіших завдань залишається організація і координація роботи волонтерів. Регулярні і обов'язкові зустрічі роблять можливим нагляд, взаємопідтримку, безперервне навчання і розвиток. Зустрічі є нагодою для обміну досвідом, дозволяють помітити потреби волонтерів, проблеми з якимсь із членів колективу, зауважити перевантаження, яким піддаються, чи недоліки в системі дій. Координатори є джерелом підтримки і додають волонтерам відваги, будучи їхніми адвокатами на зустрічах із керівництвом чи персоналом закладу. Турбота про якість роботи і співпраці означає потребу постійного, хоча й непомітного, нагляду. Необхідно дбати про належну документацію роботи волонтера і забезпечення правового захисту. Відповідне місце роботи координатора волонтерства і простір для волонтерів є важливими, тому що охочіше приходять до установи, яка надає простір і не економить необхідних коштів на організацію достойного місця для добровольців, які жертвують свій час і енергію потребуючим.

⁵ D. Doyle (ed.). *A Handbook for Volunteer Service Managers*. Oxford 2002.

У руках досвідченого координатора волонтерство може бути знаряддям соціального виховання та розвитку особистості. Воно допомагає:

- дистанціюватися від власних проблем, поглянути на життя з іншої перспективи;
- пережити задоволення, радість, відчуття власної потреби;
- набути нові знання та навички, зокрема організаційні;
- розширити коло знайомств, зав'язати нові контакти;
- набути життєвого досвіду, переоцінити окремі аспекти життя, підготувати себе до догляду за хворими родичами, старості та помирання.

Окреслені вище переваги волонтерства відповідають даним, отриманим у дослідженнях серед хоспісних колективів, які вказують на позитивні наслідки допомоги хворим, такі як внутрішнє збагачення, толерантність до переконань і установок інших людей, отримання задоволення від добре виконаної роботи, мотивація підвищення кваліфікації, усвідомлення власної смертності⁶.

Аналізувати це питання можна у контексті зміни установки, яка, згідно з педагогічними науками складається з наступних компонентів⁷:

- Афективного – «емоцій та почуттів, пов'язаних з об'єктом установки». Цей компонент підсилює систему упереджень та суджень, які стосуються об'єкта установки.
- Когнітивного – «переконань щодо властивостей об'єкта установки». Іншими словами, у цьому компоненті містяться всі знання про певне питання чи тему, які можуть зберігатися у формі стереотипів.
- Поведінкового – «дій щодо об'єкту установки», тобто конкретного ставлення до людей, явищ, процесів чи подій.

Представлена вище «анатомія установки» дозволяє зробити припущення, що волонтерська діяльність є особливо ефективною, коли поєднує в собі розвиток усіх трьох компонентів: людина переживає емоційне напруження, має відповідні знання та можливості втілювати конкретні дії. Своєю чергою, робота координатора хоспісного волонтерства чи опікуна волонтерської групи, окрім тренування конкретних навичок догляду та вивчення теоретичного матеріалу, має створювати у підопічних позитивні установки та вміння перебувати у контакті з власними почуттями. Будучи залученими до практичної допомоги, волонтери також швидко розвивають навички керування власними переживаннями та поведінкою.

⁶ E. Krajewska-Kułak, M. Szczepański, C. Łukaszuk, J. Lewka (eds.). *Problemy terapeutyczne – pielęgnacyjne od poczucia do starości*, t. II. Białystok: UMB 2007, s. 191.

⁷ E. Aronson, T. Wilson, D. R. Akert. *Akert: Psychologia Społeczna, serce i umysł*, s. 313-314, 557.

Супровід особи на схилі життя завжди залишає по собі сліди у психіці волонтера. Такий досвід змінює світогляд, що в подальшому визначає ставлення людини до проблем страждання, смерті та помирання, опіки над потребуєчими людьми. Частину цього світогляду волонтери набувають у безпосередній взаємодії та спілкуванні з хворими людьми. Процес того, як відбуваються зміни у переконаннях людини, був описаний у раціонально-емотивній концепції психотерапії Альберта Елліса⁸. Базовим положенням цього підходу є саме роль переконань у життєдіяльності людини та їхнього впливу на емоції та поведінку. Елліс пише, що життєві події визначають появу певного переконання, яке, своєю чергою, супроводжується відповідними переживаннями та поведінковими реакціями. Якщо говорити про конкретний досвід волонтерства, то він впливає на появу нових раціональніших переконань, а разом з цим доречніших переживань та поведінки.

Також волонтерам потрібно навчитися справлятися зі стресами та психічним перевантаженнями, які супроводжують проблеми хворого та його найближчого оточення. Адже перебувати у центрі близьких, реальних стосунків поруч зі страждаючою людиною, завжди дуже важко. Таке волонтерство, багате на важкі переживання, особливо спонукає до роздумів над життям.

Часом участь у догляді за страждаючою людиною може виявитися дуже болісною. Волонтер може відчути страх, біль, сум, розпач. Трапляється, що вивільнені якимось зовнішнім чинником важкі емоції є задавленими та витісненими зі свідомості реакціями на минулі події. Робота та умови перебування у хоспісі можуть легко активувати такий минулий болючий досвід. Волонтери повинні усвідомлювати такі можливості. Добре, якщо вони є підготованими до цього заздалегідь та здатними зрозуміти та усвідомити походження власних тілесних і емоційних реакцій. Важливо, як саме волонтер давав собі раду з емоційно важкими ситуаціями та втратами, які переживав. Проговорення цих моментів дозволяє запустити можливості набуття у хоспісі нового досвіду, переживати менше емоційне обтяження. Особиста історія волонтера не повинна затьмарити історії хворого. Він повинен бути здатним взяти на себе страждання іншого та витримати. Розуміння себе та впорядкування особистих переживань, усвідомлення власних слабких сторін, прийняття переживання безпорадності як невід'ємної частини роботи у хоспісі – все це дозволяє розвивати більшу близькість у стосунках з хворою людиною та її сім'єю. Тоді волонтер власну психічну енергію може скерувати не на захист чи відгородження від важких переживань, а на розвиток близьких стосунків з особами, які цього потребують, тому що «під час

⁸ A. Ellis. *Terapia krótkoterminowa – lepiej, głębiej, trwalej*. Gdańsk: GWP 1999.

помирання найважливішою є присутність. Присутність сім'ї поруч із помираючим, а нас поруч із сім'єю»⁹. На шляху до волонтерства у хоспісі потрібно пройти певну духовну зміну¹⁰, щоб прийняти філософію паліативного догляду, зосередженого лише на усуненні симптомів та підтримці якості життя помираючої людини. Завдяки описаним вище особистісним змінам жалоба волонтера відбувається у природний спосіб опрацювання втрати. І прийняття факту неминучості смерті тут має важливе значення.

Багато осіб перед тим, як стати волонтерами хоспісу, а також під час волонтерства запитують себе: «Чи я підходжу для волонтерства?», «Чи я впораюся з вимогами?», «Чи я зможу пережити чийсь смерть?», «Чи я буду здатним належним чином реагувати на страждання іншої людини?», «Що я повинен сказати хворому, коли він запитає про смерть?». Подібних запитань та сумнівів багато. Втім, ми переконані, що вже сама здатність задавати і шукати відповіді на них супроводжує процес особистісних змін та розвитку. Хоспісна реальність є такою, що спонукає переглядати попередній світогляд та набувати нові, реалістичніші уявлення про життя.

⁹ A. Dubowska, A. Warmuz. Opieka nad pacjentem przewlekle chorym i umierającym na przykładzie pracy personelu Hospicjum Cordis // *Annales Academiae Medicae Silesiensis* 30 (2000) 349-358.

¹⁰ B. Zaorska. *Nadejdzie ten dzień*. Niepokalanów: WOF 1992.